

Vasilij Melik

NEKAJ ZNAČILNOSTI RAZVOJA NA KRANJSKEM 1867—1871

Od vseh slovenskih dežel je bila Kranjska po prebivalstvu edina v celoti slovenska, po deželnozborskih volitvah leta 1867 pa tudi edina, v kateri so bili Slovenci, vsaj kar se tiče organov deželne avtonomije, na oblasti. Ljubljana je bila tudi od vseh priznana središče slovenstva, v njej so imele sedež slovenske nacionalne institucije, kakor je bila na primer Slovenska Matica.

Toda v šestdesetih in v začetku sedemdesetih let Kranjska in Ljubljana nista bile tako središče aktivne slovenske politike, kakor bi utegnili pričakovati zaradi ugodnih pogojev, ki sta jih imeli. Kranjsko narodno vodstvo tega časa je bilo dokaj okorelo, nepodjetno, nadvse oprezno. Samo par primerov! Vzemimo volilno dejavnost. Med prvimi splošnimi volitvami v deželne zборе leta 1861, ko slovenska stranka še ni organizirano nastopila, ter drugimi v letu 1867 je bilo mnogo dopolnilnih volitev. Na Štajerskem in na Koroškem, kjer so živeli Slovenci v znatno slabših pogojih ter ob mnogo manjših izgledih na uspeh, so začeli z organizirano volilno dejavnostjo že leta 1862, na Goriškem in na Kranjskem, kjer so bile prilike dosti ugodnejše, je bilo take organizirane dejavnosti znatno manj. Na Kranjskem sta bila na dveh zaporednih volitvah v trebanjskem kmečkem volilnem okraju junija in oktobra 1862 izvoljena nemško orientirana Ulepič in Skedl, o kakem organiziranem nastopu slovenske stranke sploh nič ne beremo, o popolni politični neaktivnosti pa nam priča tudi zelo pičla udeležba volilnih mož na volitvah. Volitve decembra 1866 v kranjskem kmečkem volilnem okraju so se končale celo brez rezultata, kar še posebej priča o neorganiziranosti strank.¹ Ali pa vzemimo za primer akcijo za slovenski politični časnik, po katerem se je pokazala potreba, ko je bilo obnovljeno ustavno življenje. Pod Levstikovim uredništvom je izhajal v Ljubljani 1863 tričetr leta Vilharjev Naprej, zatem pa v Ljubljani kljub različnim poskusom ni bilo mogoče ustvariti nobenega podobnega časnika. V letih 1865—1867 je izhajal slovenski politični časnik v Celovcu (Einspielerjev Slovenec), naslednjo uspelo akcijo pa so organizirali štajerski Slovenci z Dominkušem in Vošnjakom na čelu (Slovenski narod 1868). Pri nabiranju denarja za list kranjski Slovenci takorekoč niso sodelovali.² Dalje! Besede pod milim

¹ O nadomestnih volitvah 1861—1866 glej Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965, str. 208—209.

² J. Vošnjak: Spomini, Drugi zvezek, Ljubljana 1906, str. 3—4.

nebom, ki jih lahko imenujemo predhodnike taborov, so nastale na Štajerskem, prav tako tabori. Kranjska jih je začela prirejati šele leta 1869, torej za Štajersko in Goriško, če pa računamo, da je bil tudi prvi koroški tabor pripravljen že za leto 1868, toda prepovedan, so zaostali kranjski Slovenci tudi za koroškimi. Poudariti je tudi, da so bili na Kranjskem vsi tabori, razen vižmarskega, ki ga je organiziralo slovensko deželno vodstvo, na Notranjskem (na Kalcu, v Cerknici in v Vipavi). Ne na Gorenjskem ne na Dolenjskem ni bilo nobenega; začeli so jih pripravljati šele na koncu.³

Ali je povezovati to zaostajanje politične aktivnosti na Kranjskem predvsem s sorazmerno ugodnim narodnostnim položajem v deželi in iz tega izvirajočim nerazumevanjem pokrajin, ki teh ugodnosti niso imele, ter občutkom, da se nikamor ne mudi — ali s strahom pred izgubo oblasti v deželni avtonomiji in podobnimi neugodnostmi — ali pa še z neko splošno, dolgotrajno konservativnostjo kranjske dežele? To konservativnost lahko opazimo mnogokje. Kaže se nam ob razpravljanju kranjskega deželnega zbora leta 1864 o »političnih konsensih«, ko se je skoraj ves, ne glede na narodnostne in nazorske razlike, izjavil za konsense, za to, da revežem ne gre dovoljevati svobodne sklenitve zakonske zveze.⁴ Kaže se nam ob stališčih slovenske večine v deželnem zboru glede zakona o osnovnih šolah.⁵ Kaže se nam ob primerjavi teh stališč v sosednjih deželah. Inteligence je bilo na Kranjskem v vsem času do prve svetovne vojne relativno manj kakor v sosednjih deželah,⁶ kar nam vsekakor priča o svojevrstni zaostali in konservativni kulturni politiki.

Skoraj edinole v Ljubljani so mogli Slovenci deliti službena mesta: v deželnih uradih, v trgovsko-obrtni zbornici. Zaradi teh ugodnosti in zaradi središčnega položaja imamo že v šestdesetih letih, kakor tudi pozneje, opravka s prilivom slovenskih politikov od drugod na Kranjsko. Eden prvih takih je dr. Radoslav Razlag, ki je leta 1868 zapustil štajerski deželni zbor, bil izvoljen aprila 1869 v kranjskega ter postal pod Hohenwartovo vlado prvi slovenski deželni glavar, kar pa je vzbudilo, ker ni bil domačin, silno ogorčenje tudi med njegovimi političnimi prijatelji.⁷

Vsa šestdeseta leta je trajal na Kranjskem proces diferenciacije v slovenski in nemški tabor. Pred vsakega slovensko govorečega človeka se je postavljalo vprašanje, ali se bo zadovoljil s tradicionalno vlogo slovenskega in nemškega jezika, to je, s tem, da je nemščina jezik višje kulture, da je nemški naš kulturni in politični svet, ali pa bo zahteval

³ D. Kermavner v Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovenska zgodovina, Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 434.

⁴ Ferdo Gestrin — Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 144. Prim. V. Valenčič: O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma (Zgodovinski časopis 22, 1968, št. 3-4).

⁵ Obravnave deželnega zbora kranjskega 1872, str. 45—60 (28. nov. 1872).

⁶ Ugotovitve Ane Kastelic v diplomski nalogi o rasti inteligence v slovenskih deželah 1857—1910 (oddelek za zgodovino na filozofski fakulteti v Ljubljani).

⁷ S. Kranjec v Slovenskem biografskem leksikonu, Razlag.

za svojo slovenščino enakopravnost z nemščino ter kulturno in politično samostojnost. Prva, tradicionalna smer v začetku še ni pomenila negacije slovenščine, saj je hierarhično združevala nemško in slovensko zavest. Marsikdo je zato v prvih šestdesetih letih kazal še čisto iskrene simpatije do razvijanja slovenščine in do čitalniškega življenja.⁸ Kolikor bolj odločno pa je postajalo narodno gibanje, kolikor bolj je poudarjalo v svojem programu več kakor zgolj skrb za rast in napredek slovenskega jezika, kolikor bolj je zahtevalo uvajanje slovenščine v vse šole, zahtevalo popolno enakopravnost slovenskega naroda, se postavljalo v opozicijo zoper politični sistem, kolikor bolj je govorilo o Zedinjeni Sloveniji, o bratstvu s sosednjimi Hrvati in Jugoslovani nasploh, ali pa celo o slovanstvu in Rusiji, toliko bolj so se taki ljudje oddaljevali od slovenskega gibanja in se opredeljevali proti njemu.

Stranki na Kranjskem sta samo dve, slovenska in nemška; le med tema dvema je mogoče izbirati. Nemški tabor se opredeljuje kot ustavoveren, verfassungstreu, s tem pa potem tudi kot liberalen in protiklerikalen, ne pa bi hotel veljati za nacionalno stranko. Slovenski tabor nastopa kot nacionalna, narodna stranka; odkar je leta 1867 dobil katoliško etiketo, nastopa tudi v obrambo vere in cerkve. Tako se močno kažejo težnje po poenostavljanju narodnostnih razlik na eni strani ter politično-nazorskih na drugi strani, v smeri enačenja: konservativen ali klerikalen je slovenski, liberalen je nemški.

Kakor pa ni enoten slovenski tabor, tako ni enoten tudi nemški. Kakor se na slovenski strani ne morejo prav razmahniti liberalni elementi, tako so neliberalni elementi na nemški strani nekako prisiljeni k molku. Nemški tabor na Kranjskem še daleč ni v celoti liberalen niti tako liberalen, kakor bi si morebiti kdo mislil. Zelo številni so konservativni ali le rahlo liberalni pristaši. Posebej je treba še povedati, da nemška stranka na Kranjskem nikakor ni v prvih vrstah nemškega nacionalnega gibanja, ki se organizira v začetku sedemdesetih let.⁹ Nemška stališča na Kranjskem niso ekstremna. Ob vseh ostrih spopadih obeh strank na volitvah, v časopisju, v deželnem zboru in drugod je v tem času vendarle še dokaj široko področje skupnih, da tako rečem kranjskih deželnih interesov in s tem tudi skupnega nastopanja obeh, slovenske in nemške stranke.

Politična moč obeh taborov je taka, da je veleposestniška kurija trdno v nemških rokah, kmečka trdno v slovenskih. V slovenskih rokah je tudi trgovska in obrtna zbornica, glavni in odločilni boji pa se bijejo v mestni kuriji. Od 8 poslanskih mest so jih dobili Slovenci januarja 1867 7, marca 1867 3, leta 1870 3, leta 1871 pa 5. Rezultate si je slovenska deželnozborska večina popravljala z razveljavljanjem nekaterih spornih nemških mandatov. Volilna udeležba ni bila prav visoka, 59 do 72 0/0, po posameznih krajih pa precej različna, ker se je ena ali druga

⁸ Glej nekaj primerov pri Vasilij Melik: O nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let devetnajstega stoletja, Zgodovinski časopis 18, 1964, str. 158.

⁹ Glej seznam članov Deutscher Verein 1873.

stranka v posameznih volilnih okrajih abstinirala: tako Nemci v postojnskem okraju leta 1870, leta 1871 pa Slovenci v kočevskem, Nemci v kranjskem. Dostikrat je bila volilna zmaga odvisna od par glasov: od treh v novomeškem okraju, od štirih v kočevskem, oboje marca 1867, od dveh leta 1870 v tržiškem, od štirih leta 1871 v Idriji. Toda te majhne razlike niso bile posledica izenačenih sil v posameznih mestih in trgih, kakor bi pričakovali. Posamezni kraji so se zlasti leta 1867, pa tudi še pozneje, če volivcev iz inteligenčne skupine ne upoštevamo, dokaj enotno opredeljevali v eno ali drugo stranko. Tako so bili slovenski Kranj, Kamnik, Postojna, Lož, Ribnica, Kostanjevica, Črnomelj in Metlika, v manjši meri tudi Idrija, nemški pa razen Kočevja Škofja Loka, Tržič, Radovljica, Vrhnika, Krško in Višnja gora, v manjši meri tudi Novo mesto. Mesta in trgi v dokaj enakem gospodarskem položaju ter brez razlik po izvoru in jeziku prebivalstva so se torej opredeljevala zelo različno. Kaj je vodilo recimo revno Višnjo goro na nemško stran? Zaostalost, konservativnost, odpor do novega narodnega gibanja, obljube, pričakovanje ugodnosti, nagrade? Ali so o opredelitvi posameznih krajev odločali lokalni veljaki ali pritisk večine, tradicija, nasprotja do bližnjih sosedov? Naj bo že kakorkoli, gotovo je, da so zelo močne vezi zlepa ali zgrda povezovale volivce istega kraja in jih silile k nastopanju v istem političnem taboru. Oster boj med slovensko in nemško stranko se je bil v deželnem glavnem mestu, v Ljubljani. Tu so pri deželnozborskih volitvah v tem času Slovenci sicer zmagali januarja 1867, toda podlegli pri vseh naslednjih volitvah: marca 1867, 1870 in 1871. Zmago je odločilo uradništvo, saj so med davkoplachevalci imeli Slovenci ves čas večino.¹⁰

Če izvzamemo veleposestniško kurijo, je imela nemška stranka na Kranjskem v tem času dve glavni opori. Prva je bilo uradništvo. V Ljubljani je glasovalo za nemško stranko v letih 1867—1871 po 130 do 140 uradnikov, med tem ko se jih je na slovensko stran opredelilo le po 6, 12, 17, največ 25. Tudi med svobodnimi poklici (advokati, zdravniki itd.) je imela nemška stranka v Ljubljani še večino. Druga opora nemške stranke so bili ljudje s premoženjem. Med najbogatejšimi davkoplachevalci se jih je veliko več opredelilo za nemško kot za slovensko smer. Niže gremo z davki, bolj se večja moč slovenske stranke. Le za najnižje davkoplachevalce to pravilo več ne velja; tu je število nemških volivcev spet večje. Ti volivci so bili pač najbolj podvrženi pritisku ali pa pripravljani prodajati svoje glasove. Vse to nam kaže analiza volilnega materiala.¹¹

Ta slika se nam lepo dopolnjuje s pregledom seznama članov ustavnega društva, politične organizacije nemškega tabora, iz leta 1869.¹² Od približno 540 članov sta bili dve tretjini iz Ljubljane. Od teh ljubljanskih članov je bila približno polovica (okrog 170) državnih in privatnih uradnikov ter pripadnikov svobodnih poklicev, polovica pa trgovcev, obrtnikov, »hišnih posestnikov«. Izven Ljubljane je bilo uradništvo

¹⁰ V op. 1. cit. delo, str. 214—221.

¹¹ Prav tam, str. 219—220.

¹² Mitglieder-Verzeichniss des constitutionellen Vereins in Laibach 1869.

zastopano le v upravnih in sodnih središčih ter v takih rudarskih in industrijskih središčih, kakršno je bilo Zagorje. V takih upravnih in gospodarskih središčih je bilo poleg uradnikov v ustavnem društvu tudi še nekaj trgovcev, obrtnikov, gostilničarjev in podobnih ljudi. Te najdemo kot člane ustavnega društva sem in tja tudi še po drugih krajih, na primer na Blédu ali pa po vaseh, ki so bile središča vsaj za neko manjšo okolico, ki so bile bogatejše in pomembnejše. V »navadnih« vseh članov ustavnega društva takorekoč ne najdemo. Ti podeželski veljaki so nemški liberalizem, ko je izgubil politično oblast in se je začelo Taaffejevo obdobje (1879), skoraj v celoti zapustili. Leta 1869 pa najdemo med člani ustavnega društva marsikatero ime, ki nam je pozneje znano kot ime slovenskega, večinoma liberalnega veljaka. — Graščakov je bilo v ustavnem društvu včlanjenih le malo.

Pozicije nemške stranke na Kranjskem so bile torej v celem dokaj skromne. Na podeželju maloštevilni in raztreseni pristaši niso predstavljali nobene politične nevarnosti za slovensko stranko. Vendar strah slovenskega tabora, da bi izgubili večino v deželnem zboru, ni bil tako neupravičen. Ob močnem pritisku je bilo mogoče mestno kurijo zanesljivo spraviti v nemške roke, kakor se je pokazalo kasneje 1877. leta, od te pa je bila odvisna večina v celem deželnem zboru.

Slovenska stranka je samo na Kranjskem lahko vodila deželno politiko, samo na Kranjskem je lahko kot deželnozborska večina oblikovala stališča deželnega zbora do splošnih avstrijskih problemov in državne politike. V šestdesetih letih so bile v navadi adrese, s katerimi so deželni zbori, navadno v zvezi z volitvami poslancev v državni zbor ali pa tudi sicer, izražali svoje odobravanje vladne politike ali opozicijo do nje ter svoja načelna stališča do ustave ter državne ureditve. V letih 1867 do 1873 je bilo za Slovence na Kranjskem eno glavnih vprašanj, ali naj deželni zbor voli poslance v državni zbor ali naj volitve odklanja, in če jih voli, ali naj jih voli s pridržki ali brezpogojno, potem pa, po volitvah, ali naj izvoljeni državni poslanci gredo na Dunaj in se udeležujejo dela državnega zbora ali ne. Za mnoge Slovence so bili vzor Čehi s svojo abstinenčno politiko.

Februarja 1867 je kranjski deželni zbor sledil Čehom, vendar na nekoliko zmernejši način. 28. februarja je sprejel adresu, s katero se je postavil na stališče oktobrske diplome, septembrskega patenta o sistiranju in izrednega državnega zbora; tako imenovanemu ustavnemu državnemu zboru pa je odrekal upravičenost do tega naziva ter ga imel za nekompetentnega. O načrtu državne ustave naj bi bil zaslišan tudi kranjski deželni zbor, kakor se je to zgodilo v času pragmatične sankcije. Trdno se držec svojih pravic, je bilo rečeno v adresi, bi moral deželni zbor odkloniti volitve poslancev v državni zbor, vendar pa je zaradi političnega položaja, zvestobe in vdanosti pripravljen voliti. Volil bi, kakor je trdila slovenska večina, brez pogojev in pravnih pridržkov — toda še preden je do volitev prišlo; je bil, kakor malo prej češki, tudi kranjski deželni zbor razpuščen.¹³

¹³ Obravnave febr.-marec 1867, str. 51—58, 65—66.

Po novih volitvah so Slovenci v skladu s pismom, ki so ga dobili od češkega voditelja Riegerja, naj se za zdaj ne ozirajo na slovansko solidarnost ampak naj si ohranijo večino v deželnem zboru, volili v državni zbor brez pripomb, pogojev ali izjav; tudi adrese niso nobene predlagali.¹⁴ Iz istih razlogov so izvoljeni slovenski poslanci šli tudi na Dunaj, njihova politika v državnem zboru pa je povzročila, kakor znano, veliko opozicijo ter razcepila Slovence v dva tabora, tabor oportunistične politike državnih poslancev in tabor njihovih nasprotnikov, zagovornikov radikalne nacionalne politike. Kranjska stoji v tem sporu precej enotno v oportunističnem taboru. Res obstaja tudi tu opozicija, vendar nima dosti veljave in moči; Levstik pa že zaradi svojega socialnega položaja ne more igrati kake večje politične vloge.

Tako je Kranjska do leta 1870 priznavala decembrsko ustavo. Kakor je pisal Costa Vošnjaku pred ljutomerskim taborom, so bili kranjski poslanci tedaj trdno odločeni, da ne načenjajo državnopravnih vprašanj.¹⁵ Ko je bilo naslednje leto jeseni treba po dogovoru spregovoriti v deželnih zborih o Zedinjeni Sloveniji, so slovenski deželni poslanci na Kranjskem predlagali, naj deželni zbor »prevdari, kako od 21. decembra leta 1867 začeni razglašene splošne postave in naredbe ustrezajo deželni koristi«. ¹⁶ V petčlanskem odboru, ki je bil v ta namen izvoljen, ter v klubu slovenskih poslancev so sklenili predlagati resolucijo, naj se decembrska ustava v »sporazumljenju vseh kraljestev in dežel« tako preuredi, da bodo dobile dežele mnogo širšo avtonomijo in da se bodo lahko »po svojih historičsko-pravnih razmerah, po narodnem soplemenstvu ali z ozirom na financialne ali sploh materialne okolščine« združile v državno-pravne skupine.¹⁷ Niso pa rekli, kakor leto dni pozneje, da decembrska ustava ni zakonita. Predlog resolucije pred deželni zbor ni več prišel, ker je vlada 22. oktobra 1869 zaključila njegovo zasedanje.

Slovenska večina kranjskega deželnega zbora v teh letih nikakor ni želela biti v povsem sovražnih odnosih z vlado, držala se je neke vrste lojalne opozicije. Zaradi take lojalne opozicije ji vlada ni delala posebnih težav, pridobila si je tudi nekaj koncesij. Ne gre tu samo za znamenito in tolikokrat citirano gorenjsko železnico, s katero se je okoristil dr. Toman in je bila plačilo za glasovanje za adresu v državnem zboru junija 1867, gre še za vrsto drugih stvari. Naj omenimo samo vprašanje vrnitve inkameriranega deželnega zaklada kranjski deželi — vprašanje, ki se je rešilo leta 1869,¹⁸ potem vprašanje odpisa zemljiškega davka, s katerim je bila Kranjska tako zelo preobremenjena itd.

Ne smemo pa seveda gledati tega odnosa med vlado in slovensko stranko na Kranjskem v preveč ugodni luči. Kranjski deželni zbor še daleč ni uspel v vseh svojih prizadevanjih. To se je zlasti pokazalo v deželni zakonodaji. Tudi v tistih zadevah, ki so spadale v avtonomni

¹⁴ Vasilij Melik: Slovenska politika ob začetku dualizma, Zgodovinski časopis 22, 1968, str. 33.

¹⁵ Costovo pismo Vošnjaku z dne 4. avg. 1868 v Arhivu Slovenije.

¹⁶ Obravnave 1869, str. 109.

¹⁷ Prav tam, priloga 106.

¹⁸ Prav tam, priloga 36, str. 150.

delokrog dežele, je bila v avstrijskem sistemu avtonomija dejansko mnogo manjša kakor pa bi pričakovali po členih ustave, ki so obseg avtonomije naštevati. Vsi predlogi zakonov, ki jih je sklenil deželni zbor, so bili namreč navezani na cesarjevo sankcijo, to se pravi, na pristanek vlade; ta pa je odklanjala vse tiste zakonske predloge, ki se niso strinjali z njeno politiko. Na ta način je prav v teh letih ostalo precej zakonskih osnutkov kranjskega deželnega zbora nepotrjenih. Naj kot primer navedemo zakon o ureditvi učnega jezika na ljudskih in srednjih šolah, ki so ga Slovenci sprožili v deželnem zboru že leta 1866, ko so bili še v manjšini, takrat seveda še brez uspeha.¹⁹ Leta 1868 so izglasovali v deželnem zboru »postavo ... kako naj se vsled § 19. državne osnovne postave o splošnih državljanskih pravicah uresniči ravnopravnost slovenskega jezika v javnih šolah in uradnih.«²⁰ Zakonskega predloga pa cesar ni potrdil, češ da spadajo določbe o učnem jeziku v pristojnost državnega zbora in jih je že rešil zakon z dne 14. maja 1869 (šolski zakon), poleg tega pa da je predlog kranjskega deželnega zbora v nasprotju z 19. členom temeljnega zakona o splošnih pravicah; določbe o uradnem jeziku pa da spadajo v pristojnost izvršne oblasti.²¹ Leta 1869 so izglasovali dva zakonska predloga: »postavo zastran učnega jezika v javnih ljudskih šolah in v šolah za učiteljske pripravnike« ter »postavo zastran rabe jezika v vseh c. kr. uradnih«, pa znova noben od teh predlogov ni dobil cesarjeve sankcije, prav tako je bil zaman sprejem obeh zakonov leta 1870.²² Prav tako se je godilo poskusom volilne reforme, s katerimi so skušali Slovenci razširiti veleposestniško kurijo, pomnožiti mestno kurijo z novimi kraji in izvesti še nekaj drugih sprememb. Noben teh predlogov ni dobil vladarjeve sankcije.²³ Zakon o šolskem nadzorstvu, ki so ga sprejeli v deželnem zboru leta 1868, ni bil sankcioniran, ker se ni ujemal z bistvenimi določbami vladnega predloga; šele naslednje leto, ko so Slovenci v marsičem popustili, je bil novi predlog potrjen.²⁴

Deželni zbor je dobil z letom 1867 bolj slovensko podobo, ker so slovenski poslanci začeli praviloma govoriti slovensko. 11. septembra 1868 je bil zakon »zastran razdelitve sopsašnikov in menjalnih zemljišč« izglasovan samo v slovenskem jeziku; predlog nemške stranke, da se ga izdela tudi v nemškem jeziku, je bil odklonjen.²⁵ Vlada je izjavila, da zaradi tega ne bi mogla priporočiti zakona cesarju v sankcijo. »Sklenitev zakona tudi v nemškem besedilu je bila namreč v deželnem zboru zahtevana in to zahtevo je treba priznati že po 19. členu državnega temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov kot dobro utemeljeno, to-

¹⁹ Obravnave nov. 1865 — feb. 1866, str. 228, 361, 456—483.

²⁰ Obravnave 1868, str. 466—494.

²¹ Obravnave 1869, priloga 36, str. 140—141.

²² Obravnave 1869, str. 214—227 in priloga 99; 1870, str. 44—45 in priloga 23, 24; 1871, priloga 45, str. 474—476; 1872, priloga 37, str. 408—410.

²³ Obravnave 1868, poročilo dež. odbora, str. 2; 1869, priloga 36, str. 138; 1870, priloga 31, str. 152.

²⁴ Obravnave 1868, str. 426—464; 1869, priloga 36, 64; 1870, priloga 31, str. 150.

²⁵ Obravnave 1868, str. 204—205.

liko bolj, ker je po patentu z dne 27. decembra 1852 za zakone avtentičen nemški tekst... in ker v deželi, v kateri je nemški jezik tudi deželni jezik, ni mogoče dopustiti, da bi bil avtentični tekst sestavljen šele s prevodom brez direktnega sklepanja deželnega zbora.«²⁶ Slovenci so morali popustiti; naslednje leto so sprejeli zakon »zastran razglašanja deželnih postav in ukazov deželnih gosposk«, v katerem je bilo določeno, da sta slovenski in nemški tekst enako avtentična. Deželnemu odboru je bilo naročeno, naj v bodoče predlaga vse zakonske načrte v obeh jezikih in naj tudi vlado prosi, da stori enako.²⁷ Zakon je bil potrjen in vlada je izjavila, da bo, kolikor bo mogoče, tej želji ustregla s slovenskimi prevodi vladnih predlogov.²⁸

Ko so se septembra 1869 začeli sejni zapisniki deželnega zbora pisati samo v slovenščini, je vlada tudi takoj protestirala, češ da je deželni zbor vezan na 19. člen temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov in da je treba upoštevati, da se morajo zakoni sklepati v nemškem jeziku, ker je nemški tekst avtentičen.²⁹ Deželni zbor je 4. oktobra sklenil, naj se sejni zapisniki pišejo in verificirajo v obeh jezikih.³⁰ 21. oktobra 1869 je bil sprejet Zarnikov predlog, da postane 1. januarja 1870 slovenski jezik uradni jezik pri vseh uradih, ki so podrejeni kranjskemu deželnemu odboru; temu se tudi prepušča, da dovoljuje izjeme, ki bi bile potrebne, ter o tem poroča v prihodnjem zasedanju deželnemu zboru.³¹

Kot neenakopravnost so občutili Slovenci tudi to, da je bil deželni glavar imenovan iz vrst nemške manjšine, ne pa iz slovenske večine. Šele pod Hohenwartom je bil postavljen Slovenec (Razlag) za deželnega glavarja.

31. marca 1870 so Slovenci za Tirolci in Poljaki skupaj s primorskimi Italijani ter Romunom Petrinojem zapustili državni zbor. To je bil čas, ko se je opozicija proti vladi vedno bolj krepila in širila. Malo zatem je bila sestavljena vlada Potočkega in je prišlo do novih deželnozborskih volitev. Zdaj se je kranjski deželni zbor vrnil k svojim stališčem iz začetka leta 1867. Adresa z dne 30. avgusta 1870 se je sklicevala na ono iz februarja 1867; poudarila je, da ustava nima pravnoveljavne podlage, da bi deželni zbor pravzaprav moral volitve v državni zbor odkloniti, da pa bo zaradi svojega domoljubja vendarle volil, a le za volitve v delegacije in za posvetovanje o finančnih ukrepih, ki jih zahtevajo vojni časi; volil bo torej le »z izrečnim zavarovanjem, da to poslanje ne sme prejudic biti za prihodnje primerljeje«. Obenem se je adresa prvič na Kranjskem jasno in določno izrekla za Zedinjeno Slovenijo.³²

Naslednja, za časa Hohenwartove vlade sprejeta adresa z dne 14. oktobra 1871 je pozdravila pripravljeno spravo vlade s Čehi, zahtevala »za našo deželo ono samostojnost (v nemškem tekstu: Selbstbestim-

²⁶ Prav tam, str. 321.

²⁷ Obravnave 1869, priloga 65.

²⁸ Obravnave 1870, priloga 31, str. 150.

²⁹ Obravnave 1869, priloga 46.

³⁰ Prav tam, str. 70—71.

³¹ Prav tam, priloga 107.

³² Obravnave 1870, priloga 35.

mungsrecht — pravico samoodločbe), katero nam pripoznavata pragmatična sankcija in najviši diplom od 20. oktobra 1860. leta ozir postavodavstva in uprave (glede zakonodaje in uprave)«, priznavala »potrebo, da nekatere zadeve za vsa neogerska kraljestva in dežele vzajemno obravnava shod delegatov iz deželnih zborov«, ter izjavljala, da »deželni zbor v pospeševanje in v namen tako zaželene in potrebne sprave, katero Vaše Veličanstvo namerava na podlagi osnovne postave o državnem zastopu od 21. decembra 1867. l. dovršiti, svoje poslance pošlje v poslansko hišo državnega zbora«. Glede Zedinjene Slovenije je deželni zbor v tej adresi predvsem izrekel prošnjo, »da se naš slovenski narod v onih deželah, v katerih je zedinjen z Nemci ali Italijani, postavi pod varstvo takih deželnih postav, kakoršne je Vašega Veličanstva vlada predložila češkemu deželnemu zboru«. »Tako bodo Slovenci... mogli ohraniti si vsaj svojo narodnost, dokler... vladi ne bode mogoče najti sredstva in pota, da, kakor smo željno prosili v prepokornem pismu od 30. avgusta 1870. l., zedini njihove zemljopisno stikajoče se zemlje v eno upravno in kolikor moč v državnopravno telo.«³³ Pred uresničenje Zedinjene Slovenije, ki se kajpada ni zdelo prav blizu, je torej realna slovenska politika postavila program deželne avtonomije, ki bi koristila Kranjski, ter zakonov, ki bi ščitili slovensko narodnost na Štajerskem, Koroškem in Primorskem.

Kranjsko slovenskō vodstvo je gledalo marsikaj iz povsem kranjske perspektive, ne pa z vseslovenskega stališča. To velja v veliki meri tudi glede deželne avtonomije, ki jo je poudarjalo prav v kranjskem smislu; poudarjati in krepiti je skušalo večkrat tudi kranjsko tradicijo. En primer tega je zahteva mariborskega programa (1865), naj se »kranjskemu vojvodstvu povrne zemeljna celota«, kar naj bi pomenilo priključitev nekdanjega avstrijskega dela Istre in goriškega Krasa. To miselnost nam kaže spomenica, ki jo je Radics pripravljal za Potočkega leta 1870, pa zaradi odpora mladoslovencev ni bila nikdar oddana.³⁴ Najdemo pa jo spet v adresi za časa Hohenwarta, ki smo zdaj o njej govorili. Tu je namreč rečeno tudi tole: »In kakor je Vaše Veličanstvo z najvišim dopisom milostivo obljubilo, pripoznanje državnopravnosti češkemu kraljestvu ponoviti s prisego o venčanju, tako tudi vojvodina Kranjska preponižno prosi, naj bode Vašemu Veličanstvu všeč, njen slovesni poklon sprejeti ter ž njim staro neposredno razmero naše dežele do krone ponoviti, kakor so tudi presvitli predniki Vašega Veličanstva od starodavnih časov vselej o nastopu vlade s tem slovesnim djanjem krepili zvezo zvestobe naše dežele do kneza in knezovo milost do dežele ter potrjevali svobodo in samostojnost dežele v starodavnih njenih pravicah.«³⁵

Po padcu Hohenwarta in novih volitvah je kranjski deželni zbor 21. decembra 1871 na kratko sklenil, da voli v državni zbor, »držeč se pravnega stališča, ki ga je izrazil v svojih najponižnejših adresah od 30. avgusta 1870 in od 14. oktobra 1871«.³⁶

³³ Obravnave 1871, priloga 53.

³⁴ Prijatelj III, str. 136.

³⁵ Obravnave 1871, priloga 53.

³⁶ Obravnave dec. 1871, str. 29.

Znáno je že, da slovenska politika na Kranjskem do 1867. leta ni imela ultramontanske pódobe, kakor je bil svoje čase menil Prijatelj.³⁷ Volilni programi januarja 1867 kakor v drugih deželah tudi na Kranjskem niso govorili o veri ampak samo o narodnosti. Po januarskih volitvah pa je, kakor kaže, nastopil klerikalni del narodnega gibanja, zavedajoč se velikega deleža duhovščine v organiziranju slovenske politične zmage, z zahtevo, da podpre slovenska stranka tudi boj cerkve. V proglasu za marčne volitve se je že pojavilo staro, zdaj za uradno proglašeno geslo »vse za vero, cesarja in domovino«. Kranjska slovenska stranka je dobila katoliško etiketo. Zarnik je pisal v obrambo duhovščine. Razlag je kandidiral pod geslom »za vero, dom, cesarja«, organizatorji prvega tabora na Kranjskem, na Kalcu, so vabili v imenu istega gesla. V debatah ob zakonu o šolskem nadzorstvu se zavzemajo slovenski poslanci za katoliška stališča. Adresa iz leta 1870 postavlja na čelo pritožb in želja, »da je duh zakonodaje in eksekutive, tako mnogokrat žaleč katoliška čustva, v zadnjih letih v veliki meri vznemiril prebivalstvo te dežele in ga napolnil z globokimi skrbmi za prihodnost.«³⁸ Tabor v Lescah, ki pa ga je vlada prepovedala, bi bil, kakor kaže program, prvi slovenski tabor, ki bi govoril o šolstvu in veri ter protéstiral proti novemu šolskemu sistemu. Adresa iz oktobra 1871 je omenjala, da bi se v avtonomni Kranjski mogla uveljaviti zakonodaja, primerna posebnim razmeram te dežele in značaju našega naroda, navdihnjena »z versko-nravnim in pravim svobodnim duhom«. Prav tako je omenjal vero tudi volilni proglas za decembrske volitve tega leta; vendar sta bila oba ta dva dokumenta, adresa in volilni proglas, precej zmernejša kakor adresa in volilni proglas iz prejšnjega leta.

³⁷ V op. 14 cit. delo, str. 42—45.

³⁸ Obravnave 1870, priloga 35.

Summary

SOME CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT IN CARNIOLA BETWEEN 1867—1871

The author presents in a comparative manner the special characteristics of the political development of the Slovenes in Carniola with regard to the development of the Slovenes in other Austrian provinces between 1867—1871 and the author calls the reader's attention to the elements which created these characteristics.